

El curs inferior de l'Ebre durant l'època ibèrica segons les fonts clàssiques

Jordi DILOLI FONS

RESUM

En aquest treball s'intenten recopilar tots els documents escrits d'època clàssica que poden proporcionar alguna referència sobre el curs inferior de l'Ebre durant l'època ibèrica, tant coetanis al marc cronològic definit com pertanyents a un moment posterior, especialment en aquells casos en que s'ha pensat que la informació oferida podia servir per desvetllar qüestions del període precedent. Igualment, es fa al·lusió a textos que, malgrat que no percudeixen directament sobre l'àrea analitzada, poden servir d'ajuda per comprendre l'evolució del territori a la vista dels autors clàssics.

SUMMARY

This study aims to collect all the written documents of the classical era that provide information about the lower reaches of the Ebro during the Iberian period. Some of these documents were written during the Iberian period itself, while others, although written at a later date, may provide us with information that sheds light on matters of the Iberian period. This study also deals with texts that, though not directly related to the area in question, may help us to understand how, in the opinion of the classical authors, this region evolved.

Introducció

Les referències escrites al curs inferior de l'Ebre en època protohistòrica venen determinades pels textos clàssics llatins i grecs, per la numismàtica, i, a partir del canvi d'era, per l'epigrafia.¹ L'estudi d'aquestes fonts, tant des del punt de vista històric com des d'una perspectiva arqueològica, és molt important per tal d'aprofundir el coneixement de l'antiguitat, ja que ens proporcionen unes dades que sovint descriuen aspectes del passat vistos pels seus mateixos protagonistes. Tanmateix, no hem d'oblidar que moltes d'aquestes reflexions estan destinades a glorificar o infamar la memòria d'un poble, i que adopten un posat partidista que l'investigador ha de distingir, i que ha de destriar de la realitat històrica. D'altra banda, aquesta percepció particular pot ser també alterada per visions posteriors afegides, que modifiquen el text original, i li atorguen nous significats. Si més no, i malgrat aquestes observacions, pensem que l'estudi i l'anàlisi dels textos històrics és una eina de primer ordre a l'hora d'avançar en el coneixement del nostre passat, especialment pel que fa als darrers segles anteriors al canvi d'era.

En el treball que presentem, hem intentat aplegar tots els documents escrits d'època clàssica que ens poden proporcionar alguna dada sobre el curs inferior de l'Ebre en època ibèrica, tant coetanis al marc cronològic que hem definit com de moments posteriors, en aquells casos en què hem pensat que la informació oferta ens podia servir per desvetllar qüestions del període precedent. Igualment, fem referència també a textos que, malgrat que no percuixen directament sobre l'àrea analitzada, poden servir d'ajuda per comprendre l'evolució del territori a la vista dels autors clàssics. Respecte a la documentació referida als textos, n'hem reproduït la traducció amb indicació a la bibliografia de les edicions dels clàssics utilitzades.

Els textos clàssics

La primera obra que fa referència a l'àmbit territorial del curs inferior de l'Ebre és l'*Ora marítima*, escrita per *Postimius Rufius Festus Avienius* -**Aviè**-, al segle IV de la nostra era, però basada, segons sembla, en un

¹ En aquest estudi presentem únicament les dades referides als textos clàssics, sense incidir en la numismàtica ni en l'epigrafia. Tanmateix, encara que fem alguna referència a les dades numismàtiques, en ser els indicis epigràfics que al·ludeixen a la regió tortosina bàsicament d'època romana, els hem exclòs de la investigació.

periple massaliota del segle VI a. n. E.² L'escrit situa el poble iber entre els versos 472 i 476, el diferencia d'altres pobles peninsulars, i en cita la seva principal ciutat: *Ilerda*. A partir del vers 476, descriu el litoral mediterrani en direcció nord, des d'*Hemeroscopion*, per passar de nou a l'interior, on situa els *beribraces* (485). Entre els versos 489 i 513 es fa referència al Baix Ebre:

"Després s'eleva el cap de Crabasia, i la costa deserta fins a la humil (o solitària) Herroneso (o Querroneso)³. Per allí, es dilata la llacuna de les Nàcares, anomenada així per antic costum, que té al seu centre una illa petita, fèrtil en oliveres, consagrada a Minerva. Prop hi hagué nombroses ciutats. Allí, doncs, s'alçaren les ciutats d'Hilactes, Histra, Sarna i la cèlebre Tiriques. El nom d'aquesta ciutat és antic, i les riqueses dels seus habitants són conegudes al llarg de les costes de l'orbe, ja que a més de la fecunditat de la terra, gràcies a la qual el sòl cria ramats, vinyes i els dons de la daurada Ceres, els productes estrangers són remuntats pel riu Híber. Prop, un mont escarpat aixeca la testa altiva,⁴ i travessant els camps propers corre el riu Oleum entre els cims de dues muntanyes. I de seguida el mont Sellus, aquest és el seu nom antic, s'eleva fins a les altures dels núvols. Estava al seu costat la ciutat de Lebedontia en temps anteriors, ara camp buit de llars, cria amagatalls i caus de feres. A continuació, les arenas s'estenen en gran extensió, en les quals s'alçà, temps enrera, la ciutat de Salauris" (Aviè, Ora Marítima).

Amb l'estudi de l'*Ora marítima*, malgrat la problemàtica que comporta la seva adscripció històrica, podem obtenir unes dades toponímiques i geogràfiques que, utilitzades amb la conseqüent precaució, ens poden ajudar a reconstruir la geomorfologia del curs inferior de l'Ebre i dels seus territoris limítrofs en un moment cronològic que és força desconegut. En aquest sentit, la menció del topònim d'*Herronesi* o *Cherronesi* –*Herroneso* o *Querronesos*, com s'ha traduït–, ha donat peu a moltes especulacions sobre la seva identificació com a ciutat o com a referència geogràfica. Schulten la iguala al delta de l'Ebre: *"no hi ha dubte que la Cassa*

2. La procedència de les dades amb què Aviè va elaborar l'*Ora marítima* ha estat un tema de discussió durant molt de temps: entre d'altres, s'han proposat com a font d'aquest treball el periple d'Himilcon o el d'Eutímenes. Tanmateix, ha de quedar clar que Aviè fou un més d'aquests literats del segle IV que es van servir de les informacions de diversos autors anteriors, als quals van convertir en base per a la composició de la seva obra (Mangas; Plácido, 1994, 27).

3. Schulten va decidir adoptar la correcció de *-Cherronesi* a partir del nom transmès per Estrabó (Mangas; Plácido, 1994, 143). A l'obra d'Hecateu, com veurem més endavant, apareix també Querronesos, o, més ben dit, una ciutat anomenada Hiops situada a Querronesos.

4. Segons la traducció realitzada per Schulten, aquest passatge es llegiria: "prop aixeca el seu superb cap el mons Sacer" (Schulten, 1955, 82).

Querroneso significa el delta de l'Ebre, ja que els caps de Peníscola i d'Orpesa són massa petits" (Schulten, 1922, 120), malgrat que quan es refereix a la *Cherronesos* citada per Estrabó (Estrabó, III, 4, 6) la considera ciutat, i la ubica a l'actual Peníscola, en traduir *Cherroneso* com a península, associant-la a la *Hiops* anomenada per Hecateu, "perquè no hi ha cap altra península en aquesta zona entre el Xúquer i l'Ebre" (Schulten, 1952, 233), plantejament acceptat per altres autors (Bayerri, 1933, 275; 1948, 77). La identificació d'*Herronesi* o *Cherronesi* amb el Delta té altres adeptes, és el cas de J. Gavala o de A. Berthelot (Gavala, 1959, 114; Berthelot, 1934, 106), equivalència que no compartim, perquè no hem d'oblidar que, en el moment cronològic al qual es fa referència al periple, el delta de l'Ebre encara no existia, malgrat que en l'època en què va viure Aviè ja es devia poder observar una acumulació de sorra a la desembocadura del riu.

A partir del vers 496, l'*Ora marítima* recull l'existència de quatre ciutats: *Hylactes*, *Hystra*, *Sarna* i *Tyrichae*, per destacar posteriorment la importància del riu Ebre com a via de comunicació, i el seu paper principal en el transport de mercaderies, cosa que certifica el comerç entre els pobles riberencs i altres regions. Les interpretacions que s'han fet d'aquest passatge són moltes, de les quals destaca la de Schulten, que situa les ciutats d'*Hilactes*, *Histra* i *Sarna* entre Dènia i la desembocadura de l'Ebre, *Tyrichae*, a Tortosa, associada a l'antiga *Dertosa*, i *Lebedontia*, o *Lebedoncia*, molt a prop de l'Ampolla sinó al mateix solar que aquesta (Schulten, 1922, 120-122). La visió de Schulten ha estat desestimada per altres autors, que consideren que Aviè sols fa referència a una ciutat, *Tyrichae*, i que la resta de noms són referències geogràfiques (Jacob, 1985, 262).

Si considerem l'existència d'*Hilactes*, *Histra* i *Sarna* com a centres d'hàbitat, i els situem entre *Querronesos* —que podria ubicar-se a l'actual Peníscola— i l'Ebre, les tres ciutats s'haurien de localitzar al litoral del Baix Maestrat-Montsià. Bayerri recull diversos estudis que pretenen assignar aquests llocs citats per Aviè a indrets o pobles actuals, amb més o menys encert, que indicaven que les tres ciutats devien estar emplaçades entre Peníscola i Tortosa: *Hilactes*, a Alcalà de Xivert, o a la rodalia; *Histra*, segons l'opinió del pare Planas, correspondria a la serra d'Irta, derivant el topònim actual del nom antic; *Sarna*, segons Blázquez, s'ubicaria a la masia de Todolella. Pel que fa a *Tyrichae*, la situa entre la serra d'Irta i la serra del Montsià, al litoral (Bayerri, 1933, 290-307; 1948, 79-87). Per acabar, respecte a *Lebedontia* pensa, com Schulten, que s'hauria de situar a l'Ampolla: "la circumstància d'haver-se trobat dins de l'àrea del poble

restes arqueològiques innegablement romanes i antefixes, tal vegada de rudimentari art grec, invita a suposar que allí mateix hi havia l'emplaçament" (Bayerri, 1948, 117). Sobre aquestes restes "ceràmica i monedes dels primers temps de l'Imperi, en gran nombre", (Bayerri, 1948, 118) en fa posteriorment una petita descripció.

En canvi, el plantejament de M.J. Pena es fonamenta en la possibilitat que la major part de topònims grecs transmesos per Aviè no són hel·lenitzacions, sinó assimilacions de topònims indígenes o fenicis (Pena, 1989, 11). Respecte a *Tiriques* o *Tyrichae*, el seu parer és ben clar: es tractaria de la descripció de l'assentament que, en un passat més o menys llunyà, controlava el comerç fluvial per l'Ebre, i que en temps antic (*nomen vetus*) rebria el nom de *Tyrichae*, topònim que posteriorment es perdria per no aparèixer més en cap altra font literària (Pena, 1989, 20). Així, sense identificar-la amb cap ciutat, l'associa amb Tírig, nom d'una localitat del Baix Maestrat, basant-se en el fet que no hi ha cap problema etimològic per associar ambdós topònims. Tanmateix, indica que la realitat urbana de l'actual Tírig no té res a veure amb la de *Tyrichae*, i remarca que la conservació dels topònims no implica la de l'emplaçament originari (Pena, 1989, 14).

A banda dels comentaris d'aquests autors, hem de remarcar que la importància d'aquesta cita de l'obra d'Aviè rau sobretot en la confirmació escrita de la possible existència d'un centre que, situat al darrer tram del riu Ebre, en controlaria el trànsit comercial com a mínim des del segle VI a. n. E. Tanmateix, i malgrat l'interès que la seva existència suscita, no hi ha cap prova arqueològica de la ubicació, que s'ha volgut assimilar a moltes de les ciutats actuals de l'àrea de la desembocadura de l'Ebre.⁵ Abans ja hem assenyalat que Schulten l'havia situat a Tortosa (Schulten, 1922, 121; 1955, 134), afirmació que han seguit tradicionalment altres autors (Bayerri, 1948, 85; Miravall, 1988, 171; Parreu, 1980; Tovar, 1989, 127). De fet, aquesta suposició no sembla que sigui gaire agosarada, si tenim en compte els diversos factors que defineixen aquesta ciutat: tant la riquesa del territori com el control del comerç pel riu són, sens dubte, dues de les característiques bàsiques que tindria un assentament ubicat al turó on s'aixeca avui dia el castell de Sant Joan. D'altra banda, el fet que en època baix imperial aquest centre ja no existís –*fuere propter civitates plurimae*– és un altre indicatiu de la possible adscripció a l'actual Tortosa,

5. Si més no, Aviè, tal com ja hem indicat, pot interpolar dades de l'època en què devia redactar l'*Ora marítima* a l'antic periple en què sembla que es basa per escriure l'obra. En aquest sentit, no hem d'oblidar que la ciutat més important vora el riu, en el seu tram final, durant el segle IV, és, indubtablement, *Dertosa*.

perquè *Tyrichae*, que podria coincidir en l'espai amb la posterior *Hibera* dels iler-cavons, s'hauria abandonat a mitjan segle I a. n. E., en el moment de bastir-se la *Dertosa* romana, l'única ciutat important d'aquesta zona durant el segle IV de la nostra era. Tanmateix, alguns autors han criticat aquesta associació en destacar el caràcter litoral de la *Tyrichae* d'Aviè. Aquesta qüestió tampoc és irresoluble, perquè, com ja hem indicat en altres apartats d'aquest mateix treball, la costa protohistòrica de la desembocadura de l'Ebre devia estar molt propera a l'actual ciutat de Tortosa, tant com pot estar-ho del Puig de la Nau de Benicarló, que alguns investigadors han proposat com el solar ideal per acollir aquesta ciutat citada a l'*Ora marítima* en considerar inversemblant el suggeriment anterior, i indicar la impossibilitat de navegació Ebre amunt a partir de Benifallet (Pérez Vilatela, 1995, 227-232), fet per altra banda innegable i perfectament demostrat històricament.

L'assimilació entre *Tyrichae* i el solar on s'assenta avui dia el castell de Sant Joan o de la Suda, indret on possiblement estava també ubicada la *Hibera* de Titus Livi, "*principal entre els illercavons*", podria confirmar-se arqueològicament amb les dades proporcionades per l'anàlisi dels models de poblament protohistòrics del Baix Ebre, ja que, en tots els casos, les dades apunten –per excés o per manca– l'existència d'un centre important a l'entorn on avui es troba la ciutat de Tortosa (Diloli, 1996, 39-68; Diloli, 1997). D'altra banda, voldríem remarcar un altre aspecte derivat de la investigació arqueològica que ens sembla força interessant: l'aparició d'uns materials ceràmics en jaciments disposats a l'àrea del curs inferior de l'Ebre, generalment de tipologia fenícia, i que podrien haver estat fabricats, tal com s'ha proposat, en algun punt no gaire distant de la desembocadura del riu, en un assentament fenici o en una comunitat mixta (Aubet, 1993, 29; Asensio *et alii* 1994-96b, 315). Aquest fet podria relacionar-se amb la presència d'aquesta ciutat de nom indígena o fenici (Pena, 1989, 11), que possiblement ja devia existir al segle VII a. n. E. i que, essent la més important de tot aquest territori, podria dirigir o coordinar el sistema de relacions entre el món indígena i els comerciants mediterranis.

Hecateu, a final del segle VI a. n. E. va fer una nova descripció de la costa mediterrània de la península Ibèrica en què situava la ciutat d'*Hiops* a Querronesos o *Cherronesos*, substantiu que indicaria un accident geogràfic –una península–, després de la qual estava el riu *Lesiro* (Schulten, 1935, 188; 1952, 233): "*Ilaraugats, els ibers. Hecateu, a Europa, i el riu Ilaraugates*", i "*Hiops, ciutat de la península, a Ibèria. Hecateu, a Europa. Després la ciutat d'Hiops, després el riu Lesiro*".

Si seguim el plantejament de Schulten, i *Hiops* es trobés sota l'actual Peníscola, factor rebutjat per altres investigadors (Oliver, 1996, 108), el riu *Lesiro* no seria altre que el riu Sec, a la desembocadura del qual s'ha documentat arqueològicament l'existència d'un port que funcionà com a mínim des del segle VI a. n. E. fins a l'època romana (Oliver, 1996, 205). Tanmateix, i obviant les dades toponímiques, el text d'Hecateu anomena per primera vegada un dels pobles que devien ocupar en aquest moment cronològic el territori de vora l'Ebre: els ibers *ilaraugatai*, veïns del riu *Ilaraugat*.

Aquesta referència, molt anterior a la que faran altres autors grecoromans –que enumeren i en alguns casos descriuen les diferents *tribus*, *gens*, *populus* o *ethnos* que poblen la península Ibèrica durant els segles III-I a. n. E. ens indica que els ibers *ilaraugatai* devien ocupar un espai que limitaria amb els *esdetai* pel sud i amb els *misgetai* pel nord, i que abastaria possiblement tota l'àrea del curs inferior de l'Ebre i de les terres de ponent, i convertí un espai geogràfic en una regió etnogeogràfica (Ciprés, 1993, 269). Si més no, difícilment podem avui dia discernir el significat que Hecateu volia donar a la denominació que va fer d'uns grups humans que ocupaven una àrea concreta situada al nord-est peninsular. Encara que la referència als ibers, que també apareix a l'*Ora marítima*, pot significar l'existència d'un grup ètnic provinent d'un substrat comú que devia abastar principalment la franja costanera mediterrània, i que devia estar dividit en diferents grups culturals –*ilaraugatai*, *esdetai*, *misgetai*–, no sabem quin o quins serien els trets o característiques –socials, polítics o culturals– que definirien cada una d'aquestes ètnies, ni tampoc com esdevindria la seva evolució.

Posteriorment a Hecateu, **Polibi** (200 a. n. E.-120 a. n. E.), amic personal d'Escipió l'Africà, serà el primer autor que, diacrònicament, farà una referència al territori del baix Ebre en indicar les zones d'influència respectives que Cartago i Roma van establir al 226 a. n. E. al litoral mediterrani de la península Ibèrica: el nord-est, fins al riu Ebre, quedava sota predomini romà; des de l'Ebre cap al sud, el valiment corresponia als cartaginesos, “*que es comprometien a no passar el riu anomenat Ebre en armes*” (Polibi, 28, 5 s.). Amb aquesta divisió, el territori ilercavó, situat a ambdues ribes de l'Ebre, quedava separat pels pactes entre dues potències político-militars alienes.

Tit Livi (59 a. n. E.-17 d. n. E.), historiador romà, aplegà en una gran obra –*Ab Urbe Condita*– la història de Roma des dels orígens fins l'any 9 de la nostra Era. Entre els 35 llibres conservats hi ha diversos fragments

que al·ludeixen el territori que analitzem. La primera menció el curs inferior de l'Ebre la fa, igual que Polibi, per esmentar el tractat que cartaginesos i romans signaren per limitar les seves àrees d'influència, malgrat que Livi s'hi refereix més com una renovació d'un pacte anterior que no pas com un tractat nou:

“Amb aquest, Àsdrubal (...) havia renovat el poble romà el tractat d'aliança segons el qual el riu Ebre constituïa la línia de demarcació entre ambdós imperis, i respectava la independència dels saguntins, situats a la zona intermèdia entre els dominis dels dos pobles” (Livi, XXI, 2, 7).⁶

Posteriorment, el mateix Livi explica com l'any 218 a. n. E., Anníbal i el seu exèrcit van travessar l'Ebre en direcció a la península Itàlica (Livi, XXI, 23, 1), segurament travessant el territori ilercavó en un punt del curs final del riu situat a certa distància de la desembocadura, lloc on seria més difícil franquejar-lo. Possiblement, el fet que Anníbal no fos molestat en el pas del riu, així com la no-menció dels ilercavons entre els pobles que van ser sotmesos durant la marxa de l'exèrcit cartaginès, un indicatiu de l'actitud filopúnica⁷ d'aquest poble ibèric del litoral:

“Ple d'alegria per aquesta visió, feu que les seves tropes creuessin l'Ebre en tres cossos enviant per davant uns emissaris per guanyar-se a base de dàdives els ànims dels gals per on tenia que passar l'exèrcit i per efectuar un reconeixement dels passos dels Alps. Va creuar l'Ebre amb noranta mil soldats a peu i dotze mil a cavall” (Livi, XXI, 23, 1).

En descriure l'inici dels esdeveniments de la Segona Guerra Púnica a la península Ibèrica Polibi, es refereix indirectament a la regió dels ilercavons en distingir com Cneu Corneli Escipió, des d'Empúries “*feia desembarcamens i assetjava els habitants de la costa que el rebutjaven fins al riu Ebre; en canvi, va tractar benignament els que l'acolliren protegint-los de la millor manera possible*” (Polibi, III, 76, 2-3). Aquest interès romà per cercar aliances entre els pobles indígenes de la costa situats entre Empúries i l'Ebre serà assenyalat per Livi, en indicar la posició dels cartaginesos:

6. Sobre aquest tractat, anomenat genèricament *De l'Ebre*, hi ha certes controvèrsies, perquè alguns investigadors creuen que el riu al qual es refereixen ambdós historiadors no devia ser l'Ebre, sinó un altre situat més al sud, fet que, d'altra banda, respectaria la territorialitat dels ilercavons.

7. El suposat filopunisme dels ilercavons encara resta present quatre segles després d'aquests successos, ja que Ptolemeu cita *Carthago Vetus* com a ciutat ilercavona (Ptolemeu, II, 6, 63), la *Palata Carquedon* grega (Pérez Vilatela, 1991, 221).

“(Escipió) va arribar amb la seva flota a Empúries, va fer desembarcar l'exèrcit, i, començant pels lacetans, va sotmetre al domini romà tota la costa fins al riu Ebre, en uns casos renovant els tractats, i en altres establint-los per primera vegada...” Livi, XXI, 60, 1-3), i “El costat d'aquí de l'Ebre era província d'Hannon” (Livi, XXI, 60, 5).

El mateix autor explica com després de la batalla de *Cisis*, *Cesse* o *Cissa*, Àsdrubal, creuat l'Ebre, es va dirigir cap a aquesta ciutat, on eren els romans celebrant la victòria que havien obtingut sobre els cartaginesos. Després d'atacar-los i vèncer-los, es va retirar cap a la dreta de l'Ebre, que era “*província d'Hannō*” (Livi, XXI, 60, 5). Aquest passatge el relata Polibi indicant com, després de la derrota cartaginesa a *Cissa*, Àsdrubal va creuar l'Ebre per dirigir-se cap al nord, on derrotà els romans (Polibi, III, 76, 8). En retirar-se i travessar una altra vegada el riu, va establir guarnicions i va protegir les ribes de l'Ebre (Polibi, III, 76, 11).

Zonaràs, historiador bizantí del segle XII, relatarà també aquest passatge, i indicarà com Caius Escipió va conquerir tot el litoral i part de l'interior fins a l'Ebre, on es va establir la frontera amb els cartaginesos. Tanmateix, assabentat Àsdrubal d'aquestes accions, entre les quals la captura d'Hannó, es va dirigir a l'Ebre “*on sotmeté alguns pobles que havien fet defecció, i es retirà davant l'avanç d'Escipió*” (Zonaràs, 8, 25).

De la informació proporcionada per Polibi, per Zonaràs i per Livi, se'n pot extreure la inestabilitat que caracteritzava el litoral del nord-est peninsular durant els primers anys de Guerra –218 a. n. E.–. Els ilerjavons, situats a ambdues ribes de la desembocadura de l'Ebre, es trobaven dividits entre uns i altres contendents i sotmesos a les seves incursions. De fet, si considerem el filopunicisme dels ilerjets, documentat per Polibi i per Livi, no se'ns fa difícil assimilar-lo al poble veí, que en aquest cas s'enfrontaria a les tropes romanes, tal com sembla desprendre's del text de Polibi, ja que no creiem que els cessetans rebutgessin els seus futurs aliats. Aquests fets confirmarien el text següent, quan relata com els cartaginesos establiren guarnicions al llarg de l'Ebre per protegir els seus aliats.

En un moment posterior de les hostilitats –217 a. n. E.–, Polibi descriurà un dels esdeveniments més importants de la II Guerra Púnica en terres hispanes: la derrota de l'esquadra naval cartaginesa a la desembocadura de l'Ebre.⁸ El relat explica com Àsdrubal havia equipat els vaixells que li

8. Aquest esdeveniment serà relatat també per Zonaràs (9, 1) i per Sosil, mestre i amic d'Anníbal que va viure a final del segle III a. n. E.

havia deixat el seu germà, el comandament dels quals encomanà a Amílcar; aquests es dirigiren, un per mar i l'altre per terra, fins el riu Ebre, a l'alçada del qual foren derrotats per la flota romana:

"... A principis d'estiu va salpar de Cartagena amb les quaranta naus fortament protegides (...). L'esquadra navegava a la vista de la costa, mentre que l'exèrcit seguia el seu camí per la vora del mar, amb l'objectiu de reunir-se ambdós en arribar al riu Ebre (...). Cneu, després d'equipar trenta-cinc vaixells (...) es féu a la mar i arribà al segon dia des de Tarragona a la regió de l'Ebre. Fondejant a una distància de l'enemic d'uns 80 estadis, va enviar en exploració dues naus marselleses (...). Quan les naus exploradores van anunciar que la flota enemiga estava fondejada a la desembocadura de l'Ebre, Cneu Escipió va llevar àncores immediatament, amb la intenció de caure d'improvís sobre l'adversari" (Polibi, III, 95).

I més endavant afegeix:

"Àsdrubal i els seus, en senyalar-los els vigies, des de lluny, la navegació de l'enemic, van disposar l'exèrcit de terra mentre ordenaven a les tripulacions dels vaixells que embarquessin a les naus (...). Després de perdre dues naus amb les seves tripulacions, i els remes i els mariners de quatre, van fugir (els cartaginesos) replegant-se cap a terra. Els romans els van perseguir valentament i ells van acostar les naus a la costa; els tripulants van saltar d'elles i es van salvar corrent cap a les seves formacions. Els romans es van apropar audaçment a terra ferma i van remolcar els vaixells enemics que van poder moure" (Polibi, III, 96, 1-6).

Livi relata el mateix incident, i detalla aspectes de la costa i del riu que no queden reflectits a l'obra de Polibi:

"Al dia següent d'haver sortit de Tarragona (les naus romanes) arribaren a un punt 10 milles distant de les goles del riu Ebre. Dues naus lleugeres marselleses van tornar amb la notícia que l'esquadra cartaginesa estava ancorada a la desembocadura del riu, i que havien establert un campament a la ribera. Per caure sobre ells per sorpresa va marxar al seu encontre. A Hispània hi ha moltes torres situades a les altures usades com talaies i defenses contra els bandolers; descobertes des d'aquestes les naus enemigues, van fer el senyal a Àsdrubal, i la commoció es va originar a terra, perquè al

mar encara no s'havia sentit el soroll de les embarcacions i uns promontoris no deixaven veure la flota" (Livi, XXII, 19).

L'autor llatí afegeix com els cartaginesos, que no podien maniobrar per l'amplada del riu, es van dirigir a la desembocadura, on desembarcaren i abandonaren els vaixells:

"... i com la desembocadura, riu amunt, no tenia cabuda suficient per a una formació en línia tan ampla, en què tants avançaven al mateix temps, van portar les naus cap a la costa desordenadament, i, desembarcant uns als guals i altres a terra ferma, es van escapar..." (Livi, XXII, 19, 12).

Aquest passatge indica clarament com la batalla es va desenvolupar al riu Ebre, no al mar, i que aquest havia de tenir una amplada considerable a la desembocadura per permetre les maniobres dels, pràcticament, vuitanta vaixells que segons els autors clàssics hi van participar. El llit del riu entre Tortosa i la desembocadura a Amposta, en època protohistòrica, presenta a la vora de la població de Campredó un dels espais més adients per representar-hi aquests fets, tal com han defensat des d'antic diversos historiadors que han tractat aquest tema.⁹

De fet, la importància d'aquests esdeveniments radica fonamentalment en el caire que podia prendre la guerra a partir de la victòria romana i la desfeta de l'exèrcit cartaginès, que en aquell moment es quedava sense flota per donar suport a Anníbal en la seva campanya a Itàlia, factor que havia de ser força influent en esdeveniments posteriors, ja que els romans, que fins aquell moment no s'havien atrevit a creuar l'Ebre "*i que s'acontentaven amb l'amistat i la confiança dels que habitaven al nord d'aquest riu*" (Polibi, III, 97, 5-6), es van sentir esperonats per la victòria, i, intimidant els ibers que vivien al costat del riu (ilercavons), van passar per primera vegada a la riba dreta. Una altra vegada hi havia un contacte –poc amistós–, com es desprèn del text de Polibi, entre els romans i els ilercavons.

Arribats a aquest punt, el territori ilercavó apareix citat com a tal per primera vegada quan Livi relata com Àsdrubal, que acudia en defensa d'Indíbil, aliat seu, va acampar al marge esquerre de l'Ebre,¹⁰ al territori

9. E. Bayerri, a *Historia de Tortosa y su comarca*, recull diferents posicions sobre aquesta qüestió (BAYERRI, 1948, 434-36).

10. La utilització del pronom "aquest" o "aquell" per part de Livi podria indicar la part cartaginesa o romana del territori en litigi. Així, "aquest", significaria la part esquerra, on estaven els romans.

ilercavó, d'on va haver de marxar quan la reraguarda va ser atacada pels celtibers:

"Aquest moviment va atreure a aquest costat de l'Ebre, per defensar els seu aliats, a Àsdrubal, en marxa cap a l'Oceà. El campament cartaginès s'establí al territori ilercavó" (Livi, XXII, 21, 6).

La referència al *agro ilergavonensium* confirma l'existència de l'ètnia ilercavona, que ocuparia un territori que prendria el seu nom.

Als esdeveniments posteriors, els romans aprofiten la retirada d'Àsdrubal de les terres del curs inferior de l'Ebre per creuar el riu en direcció a Sagunt (Livi, XXII, 22, 4). Aquí s'observa una lleugera desavinença amb el text de Polibi, ja que el primer diu que els romans van "*intimidar*" els habitants del pas de l'Ebre, que, pel que sembla, estaven més propers als cartaginesos que als romans; en canvi, Livi, deixa entreveure que els romans no van trobar enemics en aquesta acció. En aquest sentit, podem pensar que la presència d'un exèrcit de les característiques del romà havia de provocar una renúncia directa a la possibilitat d'emprendre una desigual contesa entre ilercavons i romans.

En el moment dels fets -215 a. n. E.-, Livi relata com Àsdrubal fou impel·lit pel senat cartaginès a dirigir-se a Itàlia per donar suport a Anníbal, a qui aquest va contestar explicant el perill de deixar Hispània desguarnida davant dels romans. Enviat Himilcon amb un nou exèrcit a la Península, Àsdrubal va recaptar diners per assegurar els recursos de la marxa a Itàlia, fet pel qual va avançar cap a l'Ebre. Informats els escipions dels preparatius d'Àsdrubal per portar reforços a Anníbal a Itàlia, van dirigir les seves tropes al riu Ebre, on:

"... una vegada creuat el riu, després de deliberar llargament si acamparien davant del campament d'Àsdrubal, o si en tindrien prou amb atacar els aliats dels cartaginesos per a què l'enemic demorés la marxa que tenia prevista, decidiren posar setge a Híbera, llavors la ciutat més rica d'aquella regió i anomenada així per la seva proximitat al riu. Sabent-ho Àsdrubal, posà setge a una altra ciutat aliada dels romans. D'aquesta forma, els romans van abandonar el setge d'Híbera per dirigir la guerra contra Àsdrubal" (Livi, XXIII, 28, 9-12).

Janmateix, en un fragment que hem vist anteriorment (Livi, XXI, 60) diu "la part d'aquí era província l'Hannon", i utilitza el pronom "aquí", en lloc del "allí" per referir-se al territori cartaginès.

En aquesta part del text de Livi, s'anomena per una única vegada la ciutat d'*Hibera*, que, per les referències de l'autor romà, sembla que era el centre principal d'aquesta regió. Concretada l'existència d'un territori assignat als ilerjavons, ens trobem ara amb la presència d'una ciutat, la més important segons es desprèn del relat, que els pertanyeria (*Ilerca?*). La ubicació d'aquesta ciutat ha estat un misteri arqueològic que ha portat molts investigadors a intentar trobar-li un emplaçament al curs inferior de l'Ebre amb més o menys encert (Delgado, 1876; Botet i Sisó, 1908; Montserrat, 1919; Carreras Candi, 1940; Bayerri, 1948; Esteve, 1974; Miravall, 1988; Diloli, 1993, etc.). De fet, i amb les dades que tenim actualment, sembla que podria situar-se al castell de Sant Joan o de la Suda, sobre un turó, amb un ampli domini estratègic de l'últim tram del riu Ebre (Diloli, 1996, 39-68).¹¹ Amb tot, un dels problemes principals per fer coincidir aquesta ubicació amb la descrita per Livi prové del fragment on s'especifica que els romans li posaren setge "*una vegada creuat el riu*", on sembla que l'autor ens estigui dirigint vers el seu marge dret, quan el turó de la Suda es troba a l'esquerra. Aquesta qüestió, que ha trasbalsat molts estudiosos des d'antic, és esmentada per Serra Ràfols, que troba que, del text de Livi, aquesta conclusió s'extreu de manera inconcreta (Serra Ràfols, 1964-65, 72), ja que la referència de l'autor romà pot explicar-se si es considera que Livi indica com, una vegada travessat el riu, els romans deliberen la propera actuació, però no especifica si la decisió de posar setge a *Hibera* implica tornar-lo a passar. D'altra banda, és perfectament possible el fet de deixar tropes assetjant la ciutat, i creuar-ne d'altres per tal de fustigar Àsdrubal, perquè no és lògic pensar que avançarien el seu exèrcit per un territori advers, deixant ciutats enemigues al darrera. Per acabar, no hem d'oblidar que Livi escriu aquest relat quasi dos-cents anys després que succeís, i ja s'ha demostrat en altres passatges com la seva transcripció pot induir alguns cops a error (Jacob, 1987-88, 135-147; Burillo, en premsa, Moret, 1997, 149).

L'any 215, tindrà lloc l'últim esdeveniment important de la II Guerra Púnica al sud del riu Ebre:

"Un cop alliberada Ilturgi del setge, els exèrcits cartaginesos foren traslladats per atacar Intibili, reforçats amb tropes procedents de la

11. A més del fet d'estar definida com la més rica de la regió, la importància d'*Hibera* vindria determinada per la dificultat que sembla que van tenir els romans per reduir-la, ja que del relat de Livi es desprèn que l'exèrcit romà, malgrat que es va presentar complet, no la va expugnar, perquè en va abandonar el setge per ajudar als seus aliats. En aquest sentit, és bo recordar que la maquinària de guerra romana havia de ser prou potent com per conquerir qualsevol de les ciutats ibèriques de la zona, i que sols un assentament de certa entitat situat molt estratègicament podia ser capaç de frenar, com a mínim durant un cert temps, els atacs romans, factors que es podrien donar en el cas de l'emplaçament del castell de Sant Joan o de la Suda.

província (...). Es va lliurar una nova batalla, i la sort del combat fou per ambdós bàndols la mateixa que la vegada anterior" (Livi, XXIII, 49, 12-13).

Aquests esdeveniments apareixen també recollits a l'obra de Zonaràs (9, 3).

Cap al 212 a. n. E., sembla que l'estat de la qüestió ha variat al territori ilerconvó: els romans, que fins ara havien demostrat certa incapacitat per instal·lar-se definitivament al sud de l'Ebre, en retornar sempre a hivernar a Tarraco, possiblement pel caràcter filopúnic dels pobles situats al baix Ebre i zones adjacents, comencen a tenir aliats en aquesta àrea, cas d'*Intibili* o *Intibilis* (Livi, XXIII, 49, 5; XXIII, 49, 12-13). La presència d'aquest nucli dins de la regió dels ilerconvos, que, a més a més, es mantindrà fins a l'època romana, com es desprèn de l'itinerari d'Antoní i de l'anònim de Ràvena, ens indica l'existència en aquesta regió d'altres ciutats de certa importància que, sense tenir l'entitat d'*Hibera* (que es considera, com hem indicat abans, la més important), tenen capacitat per prendre les seves pròpies decisions polítiques. Aquest fet pot ser l'indici d'una desestructuració del poder ilerconvó, centralitzat a *Hibera*, i indica la possibilitat que l'ètnia ilerconvona dominés una àrea geogràfica que aglutinaria diverses ciutats de major o menor importància, però de caràcter independent, o que en aquest moment ja s'haguessin produït a la zona importants canvis polítics i d'aliances. Per la informació que aporten els mateixos historiadors romans, el manteniment dels ilerconvos com a poble estructurat està documentat fins, com a mínim, mitjan segle I a. n. E. (César, *De bello civile*, LX), malgrat les transformacions econòmiques, polítiques i socials que hauria de suportar a partir de la implantació romana al territori, canvis que queden constatats mitjançant la descomposició dels models de poblament d'aquesta àrea a partir del segle I a. n. E. En aquest sentit, sembla més coherent pensar que la secessió d'*Intibilis* fou un fet puntual provocat pels mateixos esdeveniments de la guerra, malgrat la seva possible dependència o independència política d'*Hibera*, factor que no estem en situació de jutjar en aquest moment.

L'últim esdeveniment d'importància que es produiria al territori dels ilerconvos durant la Segona Guerra Púnica seria la reunió al curs inferior de l'Ebre —després de la mort dels escipions, esdevinguda al 211 a. n. E.— dels exèrcits romans, que es preparaven per atacar els cartaginesos (Livi, XXVI, 17, 2; Zonaràs, 9, 6). Aquest fet, d'altra banda, confirmaria el canvi de bàndol que haurien portat a terme els ilerconvos davant dels

esdeveniments que haurien succeït al nord-est peninsular durant els primers set anys de guerra entre cartaginesos i romans.

Fins l'any 195 a. n. E. no hi haurà noves referències a aquesta àrea. Livi, en relatar les campanyes de Cató a Hispània, especifica com, quan el cònsol va arribar a Tarraco, tot el nord-est peninsular, fins a l'Ebre, ja es trobava sotmès (Livi, XXXIV, 16, 6-7). En el relat dels esdeveniments que portaren Cató a la Península, i dels enfrontaments que tingué amb els pobles ibèrics del nord-est, no hi ha cap referència directa al territori que estudiem. Tanmateix, hi ha cites constants al riu Ebre, que molts cops és utilitzat com a punt de referència del territori. En aquest mateix context apareix la cita que explica com Cató, després de les revoltes dels bergistans, i davant dels continus aixecaments dels ibers, va manar que s'enderroquessin els sistemes defensius dels assentaments ibèrics situats en "*aquest costat de l'Ebre*", per tal d'evitar noves sublevacions (Livi, XXXIV, 17, 11-12).¹²

No serà fins pràcticament cent anys després que el curs inferior de l'Ebre i els territoris adjacents no tornaran a aparèixer citats a l'obra de Livi, quan, amb motiu de les Guerres Sertorianes (80-72 a. n. E.), Sertori envià Marc Perpenna al territori ilerconvó –aliat seu– per protegir la costa i mantenir a Pompeu allunyat d'aquesta regió:

"Al començament de la primavera, (Sertori) envià Marc Perpenna amb 20.000 soldats d'infanteria i 1.500 genets al país dels ilerconvos per protegir la costa d'aquesta regió, i li donà instruccions sobre les rutes que havia de seguir per defensar les ciutats aliades que atacaria Pompeu, i quines havia de seguir per atacar la columna de Pompeu amb una emboscada (...) decidiria quin enemic atacaria primer, o quina província, si dirigir-se a la zona de la costa, per mantenir Pompeu allunyat d'Ilerconvònia i Contestània, pobles aliats ambdós, o bé tornar-se contra Metelo i la Lusitània" (Livi, frag. llib. 91).

En aquest esment, la referència no es farà sobre la regió ni sobre la ciutat, sinó sobre els ilerconvos com a poble, cosa que en confirma el caràcter ètnic, encara destacat després de més de cent anys de dominació romana. Del text de Livi, se'n desprèn, doncs, com durant el primer quart del segle I a. n. E. els ilerconvos continuaven encara tenint certa indepen-

12. Aquests esdeveniments apareixen citats també a Frontí (1,1,1), a Plutarc (*Cat. Mai.* 10,3), a Zonàrs (9,17) i a Apià (*Iber.* 41). Aquests dos darrers expliquen l'estratagema ordit pel cònsol per a què totes les muralles fossin destruïdes el mateix dia.

lència com a poble, i que van prendre partit per Sertori, fins al punt d'influir en les decisions del general romà (segons el perill que podien córrer en el seu enfrontament amb Pompeu).

Després de les Guerres Sertorianes, una referència de Juli César (100-44 a. n. E.) ens confirmarà aquesta independència dels ilerjavons com a poble, i la seva subordinació a una ciutat, quan, en relatar els esdeveniments que se succeïren durant el setge d'*Ilerda* –on s'havien fet forts els exèrcits d'Afrani, general de Pompeu–, indicarà com uns pobles –oscenses, calagurritans, tarraconenses, iacetans, ausetans i ilerjavons–, en un moment determinat de l'acció, van prendre la decisió de donar-li suport, i es revoltaren contra els seus enemics. A més a més, explica concretament com una cohort ilerjavona que estava sota les ordres dels generals de Pompeu es va passar al seu bàndol després de rebre un avís de la seva ciutat:

"En aquest intermedi els oscenses i els calagurritans, que eren d'una mateixa jurisdicció, van enviar legats a Cèsar (...) A aquests seguiren els tarraconenses, iacetans, ausetans i ilerjavons i altres pobles propers a l'Ebre. Demanà a aquests nous aliats que l'ajudessin amb blat (...) que li portaren al campament. Es va passar també al seu camp una cohort ilerjavona, avisada de la resolució de la seva ciutat, girant les banderes des del cos de guàrdia on estava (...) Acabat el pont i agregades a la nostra amistat cinc ciutats poderoses..."(Cèsar, *De bello civili*, LX).

Aquesta cita confirma la importància d'una única ciutat, que sobresortiria sobre les altres i des d'on, entre els ilerjavons, es prendrien les decisions. Aquesta *civitas*, que no seria altra que l'antiga *Hibera*, aliada dels cartaginesos i de Sertori, seria elevada a la categoria de municipi pel mateix Cèsar, en agraïment per l'ajut ofert durant la batalla d'*Ilerda*, tal com es desprèn de la llegenda de les monedes encunyades en aquest període (Diloli, 1996, 39-68).

Altres escriptors grecoromans ens informaran sobre l'estructura territorial del curs inferior de l'Ebre durant els darrers anys del primer mil·lenni a. n. E.; entre ells, cal destacar a **Estrabó** (65 a. n. E.-19 d. n. E.), que a la seva obra *Geographika* anomena les ciutats de *Querronesos*, *Oleastron*, *Cartalias* i *Dertosa*. Encara que ja ens hem referit a *Querronesos* abans, *Oleastron* és associada per Schulten a l'Hospitalet de l'Infant (Schulten, 1952, 233), mentre que Fernández Nieto la identifica amb l'*Oleastrum* de l'Itinerari d'Antoni, situada entre el coll de Balaguer i Tarraco (Fernández

Nieto, 1968-69, 127). *Kartalias*, no identificada, és equiparada per Schulten amb dubtes a *Carquedon la Vella* (Schulten, 1952, 233), ciutat que Ptolemeu ubica a la *ilercavonia* (Ptolemeu, II, 6, 63). Bayerri opina que la ciutat d'*Oleastron* se situaria en un punt indeterminat entre l'Hospitalet i Salou (Bayerri, 1948, 125), i *Kartalias* s'hauria de buscar en un punt de la costa entre Benicarló i Tortosa, però no gaire prop d'aquesta última (Bayerri, 1948, 234). Pel que fa a *Dertosa*, fundació romana, serà anomenada dues vegades:

"No gaire lluny (de Sagunt) hi ha les ciutats de Querronesos, Oleastron i Cartalias. Al pas de l'Ebre hi ha la *katoikia*¹³ de Dertosa" (III, 4, 6).

"De Tarraco (la via va) al pas de l'Ebre a Dertosa" (III, 4, 9).

Malgrat aquesta referència a Dertosa, Estrabó no cita en cap moment els ilercavons, mentre que situa territorialment el poble edetà, que, segons ell, devia ocupar tota l'actual província de Castelló i les comarques meridionals de Catalunya fins a l'Ebre, on els enfronta amb els *indicetes*. Uroz intenta explicar aquest error en l'obra d'Estrabó en indicar que aquest autor utilitza com a font per als seus estudis l'obra de Posidoni —que si bé coneixia la Celtibèria, no era així amb l'est peninsular—, i no la d'Hecateu, que estaria en contradicció amb aquesta afirmació, o la de Polibi, que va visitar la zona. En segon lloc, el mateix autor especifica: "*Estrabó no descriu totes les tribus d'Ibèria; minimitza, sens dubte, els contestans i ilercaons, en creure que eren pobles molt petits, i dóna per extensió tot el territori al poble més important, l'edetà*" (Uroz, 1983, 14). Bosch Gimpera destacarà també aquesta confusió d'Estrabó "*per la gran semblança entre edetans i ilercaons (o ilergetes)*" (Bosch Gimpera, 1932, 370).

Caius Plini Segon (23-79 d. n. E.), en la descripció que fa de la costa mediterrània a la *Naturalis Historia*, nomenarà la regió ilercavona: "*La*

13. La traducció d'aquest passatge de l'obra d'Estrabó ha provocat moltes controvèrsies i discussions entre els diversos investigadors que hi han estat implicats. La paraula _____ s'ha traduït per *colònia* a Plutarc (Bailly, 1988), per *assentament* o *lloc per viure-hi*, al mateix Estrabó (*The Geography of Strabo*. Trad. Jones, 1969), o per *granja* o *llogarret*, a Polibi (Liddell-Scott, 1968). Schulten, a les *Fontes Hispaniae Antiquae* la tradueix per *colònia*, però també diu que podria ser ciutat en general. Si la traducció que fem és la de colònia, ens trobem que, en temps d'August, que és quan Estrabó escriu la seva obra, *Dertosa* devia tenir aquesta categoria, malgrat que algunes emissions monetàries posteriors tiberianes porten la llegenda *Municipium Hibera Iulia Ilercavonia-Dertosa*. Aquest fet podria explicar-lo per l'existència de l'antic municipi d'*Hibera Ilercavonia*, anterior a la fundació de *Dertosa*, que naixeria com a colònia. Els defensors d'aquesta hipòtesi inclouen també entre els seus arguments la transcripció de la inscripció (CIL II 4058, ILER 1183), on, en una part del text, es pot llegir *Aug(usti). ord(o). d(ecurionum) c(?)*, aquesta traduïda com *colònia*, fet refusat per altres investigadors que identifiquen aquesta "c" amb *civitatatis* (Diloli, 1996. 39-68).

regió dels ilercaons, el riu Híber, ric pel seu tràfic naval, que ha nascut entre els càntabres a prop de la població de Juliòbrica, el curs del qual mesura 450.000 passos i és navegable 260.000 passos des de la població de Vareia..." (Plini, III, 4, 21). També d'alguns dels seus habitants: "de Tarraco depenen 42 pobles, dels quals els més famosos són: de ciutadans romans, els dertosans i bisgargitans..." (Plini, III, 4, 23). Aquesta referència ens indica com, a mitjan segle I d. n. E., els antics territoris de les ètnies ibèriques encara es recorden. Tanmateix, la cita que fa el mateix autor dels *dertosani* i dels *bisgargitani* mostra la importància que han adquirit en aquest període les ciutats noves, que, al territori ilercavó del segle I d. n. E., devien ser *Dertosa* i possiblement *Biscargis*, així com *Tiara Iulia* o *Tiariulia*, també anomenades per Claudi Ptolemeu (Ptolemeu, II, 6, 63).

Dertosa és també citada per **Pomponi Mela**, que n'assenyala la posició al costat del riu *Hiberus*: "La ciutat de Tarraco és la més opulenta vora el mar: la banya el Tulcis, riu mitjà, i, després, el gran riu Híber banya *Dertosa*" (Mela, II, 5, 90).

Un dels escrits clàssics fonamentals que es refereix a les ciutats del ilercavons ens l'ha proporcionat **Ptolemeu** (90-168 d. n. E.) a l'obra *Geografia*, on descriu la Hispània Tarraconense (II, 6, 1-73), i situa el litoral *ilercavó* (II, 6, 16):

<i>El promontori Tenebri</i>	15° 55'	39° 40'
<i>El port Tenebri</i>	15° 30'	40°
<i>La desembocadura del riu Híber</i>	16°	40° 30'
<i>El punt mig de la longitud del riu</i>	14°	42°
<i>Les fonts del riu</i>	12° 30'	44°

i en descriure les seves ciutats (II, 6, 63):

"més al sortint encara que aquests (els edetans) estan els ilercaons, i les seves ciutats de terra endins són:

<i>Cartago (Carquedon) la Vella</i>	15° 20'	41° 20'
<i>Biscarguis</i>	14° 55'	41° 10'
<i>Teana</i>	15° 15'	40° 40'
<i>Adeba</i>	15° 40'	40° 30'
<i>Tiariulia</i>	15° 30'	40° 25'
<i>Sigarra</i>	15° 5'	40° 15'
<i>Dertosa</i>	15° 15'	40°

Tanmateix, aquesta obra fou redactada a mitjan del segle II d. n. E., per la qual cosa hem de ser molt cauts a l'hora de traspasar la informació que ens proporciona de moments anteriors al canvi d'era. De fet, la interpretació de l'obra de Ptolemeu presenta certs problemes que en alguns casos es fan de difícil solució, ja que hi manca un estudi profund o continuat, si més no pel que fa a la península Ibèrica,¹⁴ que permeti localitzar els llocs anomenats segons un sistema de coordenades actualitzat. A més a més, la descripció que fa inclou alguns errors que ja han destacat altres investigadors (Fernández Nieto, 1968-69, 119-120; Arasa, 1987, 115), com ara l'excessiu desplaçament del riu Ebre al nord, en el cas del territori que estudiem, fet que deixa totes les ciutats que cita com a ilercavones al sud d'aquest riu, inclosa *Dertosa* (Arasa, 1987, 115). Si més no, l'interès de la seva obra rau fonamentalment en el fet que suposa conèixer el nom d'algunes ciutats d'aquesta àrea que existien durant el segle II, malgrat que no puguin ser situades sobre un mapa amb precisió. La identificació que s'ha fet d'aquests topònims és la següent:

- *Carthago Vetus, Palai Karchedon*, o Carquedon la Vella, com s'ha traduït, aparellada amb moltes ciutats de Catalunya -Vilafranca del Penedès, Cantavella, el Perelló, etc.- fins avui no ha estat identificada, malgrat que alguns autors han fet tot el possible per trobar-li una correspondència. Tanmateix, i com recollia Bayerri, "ara com ara sols és possible assegurar amb certesa, si a Ptolemeu no li neguem tot el crèdit, que *Carthago Vetus* fou ciutat ilercavona" (Bayerri, 1933, 516).
- *Biscargis*, citada també per Plini (III, 23) a continuació de *Dertosa*, ha estat identificada amb Morella, tal com recull Fernández Nieto (Fernández Nieto, 1968-69, 123) i amb Berrús, entre Faió i Riba-roja, com assenyala Bayerri (Bayerri, 1933, 518). Cal indicar que entre Berrús i Morella s'estén una franja territorial excepcionalment ampla, que comprèn part de les comarques de la Terra Alta, del Baix Ebre, del Montsià i dels Ports.
- *Teana*, amb la Jana, sense cap motiu determinant (Sarhou, a Fernández Nieto, 1968-69 123); Bayerri la situa a Castelló, sense especificar res més (Bayerri, 1933, 521).
- *Adeba*, aquest cas és diferent: la seva ubicació ha variat des de la costa fins a l'interior, i s'ha situat entre Vinaròs i Benicarló (Müller, a Fernández Nieto, 1968-69, 123), prop de Castelló (Bayerri, 1933 522), o a la Terra Alta, concretament al terme de Batea (Monner, 1986, 32).
- *Tiariulia*, també citada per Plini (III, 23), coincidiria, segons Müller, amb Traiguera (Müller, a Fernández Nieto, 1968-69, 123), fet al qual donen suport autors recollits per Bayerri, malgrat que ell no hi dóna ubicació (Bayerri, 1933, 523-24).

14. Excepció feta de l'obra de TOVAR, BLÁZQUEZ, 1975.

– *Sigarra*, per últim, seria per Schulten una ciutat de la comarca de la Segarra, concretament Prats del Rei, per coincidència dels topònims de la comarca i de la ciutat antiga (Schulten, 1959, 36), mentre que per a Sarthou, *Sigarra* es localitzaria a Cervera del Maestrat (Sarthou, a Fernández Nieto, 1968-69, 124); Bayerri, seguint el dictamen de Bosch Gimpera la creu més localitzada a la vora d'Alcalà de Xivert, abans de la serra d'Irta (Bayerri, 1933, 528).

Per acabar, hauríem d'anomenar altres autors que, malgrat que no són tan representatius com els exposats, citen en els seus textos l'àrea que analitzem. Així, no hem d'oblidar **Escílax de Carianda**, que visqué a principis del segle V a. n. E., i que va compondre un periple que descrivia les costes mediterrànies. El text conservat, que prové aproximadament del 340 a. n. E. (Schulten, 1925, 66), fa una referència al riu *Ιβηρ* (Iber). Tanmateix, al fragment conservat, hi ha un buit entre “*el riu Iber*” i la referència a la ciutat emporitana: “*després, Empúries...*”. Aquest espai, del què no tenim informació, és el que ha fet dubtar molts estudiosos sobre si l'autor es refereix al riu Ebre o a un altre riu Iber situat a Andalusia, ja que el mateix text fa constar que per recórrer el litoral peninsular calen set dies, fet que sembla que confirma que hi ha un *Iber* situat al sud peninsular (Bayerri, 1933, 195).

Un altre autor que farà referència al territori del curs inferior de l'Ebre, en aquest cas al riu mateix, és **Apolodor** (180-140 a. n. E.), historiador grec. A la seva obra *Periègesis* tractava sobre la península Ibèrica; malauradament, aquest escrit s'ha perdut i sols ens n'han arribat els fragments citats per Esteve de Bizanci. En el seu text apareix emplaçat el riu Ebre com un gran riu procedent de l'interior.

Sext Juli Frontí (40-103) escriví un llibre sobre l'art militar del qual s'ha conservat un suplement d'exemples d'estratagemes, entre els quals també n'hi ha algun que fa referència a esdeveniments ocorreguts a les terres del curs inferior de l'Ebre: “*Escipió a Hispània, a la batalla contra Hannon, vora la ciutat d'Indibile...*” (II,3,1). Tanmateix, sembla que en aquest fragment hi ha un error de Frontí, perquè la batalla d'Escipió contra Hannon és a Cissa o Cissis, com recullen Polibi i Livi, mentre que l'enfrontament que es produeix a Intibili –*Indibile*– és contra Àsdrubal.

Plutarc (50-120), a *Vides paral·leles*, al passatge dedicat a Sertori, torna a incidir en els fets que van fer apropar aquest general al curs inferior de l'Ebre. L'autor relata com, a les guerres sertorianes, van abraçar el partit de Sertori tots els habitants de la vora de l'Ebre (on s'inclourien els

ilercavons): "Abraçaven el partit de Sertori tots els del costat d'aquí de l'Ebre; amb la qual cosa el nombre era poderós, perquè de totes bandes acudia i se li presentava gent" (Plutarc, *Sertori*, 16).

Suetoni, que va viure des del 75 fins al 160 de la nostra era, va fer també un breu comentari sobre la ciutat de Dertosa, a *De Vita Caesarum*, quan es referia al començament del manament de Servi Sulpici Galva, en què relatava com es va veure arribar a Dertosa una embarcació d'Alexandria, atapeïda d'armes, sense pilot ni timoner, ni mariners ni passatgers (cap X).

Apià, historiador grec del segle II de la nostra era, va escriure una *Història de Roma* recollida per països des del punt de vista de les conquestes, on hi ha alguns textos que incideix en esdeveniments que ja hem descrit abans. En aquest cas, podem destacar sobre els altres un fragment que fa referència a una operació de càstig que emprèn Àsdrubal, fill de Giscon, contra el territori dels $\Lambda\epsilon\rho\sigma\alpha\ \gamma\eta\nu\ \tau\omega\nu$,¹⁵ que, segons Schulten, podria ser una incorrecció de $\Lambda\epsilon\rho\gamma\eta\tau\omega\nu = \text{Ἰεργητῶν}$ –ilercavons–, que havien fet traïció (Schulten, 1955, 302): "*Ell, mentrestant, es va dirigir amb les seves tropes a les terres dels lerses, que havien fet traïció, i va assetjar un dels seus poblats*" (Apià, Iber. 24).

Xàrax de Pérgam (69 - segle VI?), autor del qual no coneixem res, va publicar una història universal, *Ἑλληνικά*, de la qual s'han conservat alguns fragments on s'anomenen la península Ibèrica i el riu Ebre.

Per acabar, reproduïm part d'un text extret de *De bello Alexandrino* on s'explica la mort de **Cassio Longino**, propretor de la Ulterior, l'any 47 a. n. E., a causa d'un temporal que el sorprèn a les goles del riu Ebre,¹⁶ i que ens indica la perillositat de navegar amb temporal on les aigües de riu i mar es barregen:

"Fent-se a la mar amb un temps bastant favorable per ser hivern, va entrar a la desembocadura de l'Ebre per evitar la nit; va sortir d'allí amb un temps empitjorat, sense creure que això pogués fer més perillosa la navegació; tanmateix, en arribar a la sortida del riu, es va trobar amb un onatge advers, i sense poder fer virar la nau per la força del corrent, ni continuar per la magnitud de les ones, a la mateixa desembocadura del riu va sotsobrar l'embarcació i va morir amb ella".

15. Que Schulten tradueix *lersas* (SCHULTEN, 1955, 302).

16. Aquest fet està descrit també a Dió Cassi, 42, 15, 1.

Bibliografia

- ALFÖLDY, G. (1977): Res Publica Leserensis (el Forcall, Castelló). S.I.P. València.
- ALFÖLDY, G.; MAYER, M.; STYLOW, V. (ed.) (1995): Corpus Inscriptionum Latinarum, vol. II²/14. Fasc. I.
- ARASA, F. (1987): Lesera (la Moleta dels Frares, el Forcall). Estudi sobre la romanització a la comarca dels Ports. Monografies de Prehistòria i Arqueologia Castellonenques, 2. Castelló.
- ARBELOA, J.M.V. (1997): Límits arqueològics a la configuració del delta de l'Ebre a l'antiguitat. *Nous Col·loquis*, I. C.E.F.M. Tortosa. p. 9-28.
- ARIAS, G. (1987): Repertorio de caminos de la Hispania romana. Madrid
- ASENSIO, D.; BELARTE, C.; FERRER, C.; NOGUERA, J.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1994-96): El poblament de les comarques del curs inferior de l'Ebre durant el Bronze Final i la Primera Edat del Ferro. Gala, 3-5. Models d'ocupació, transformació i explotació del territori entre el 1600 i el 500 a. n. E. a la Catalunya meridional i zones limítrofes de la Depressió de l'Ebre. Sant Feliu de Codines, 1994. p. 301-317.
- AUBET, M.E. (1993): El comerç fenici i les comunitats del ferro a Catalunya, a *Laietània*, 8. Actes del Seminari El poblament ibèric a Catalunya. Mataró, 1993. p. 23-40.
- BAILLY, A. (1988): Dictionnaire grec-français. París.
- BAYERRI, E. (1933-1960): Historia de Tortosa y su comarca. 8 volums. Tortosa.
- BERTHELOT, A. (1934): Festus Avienus: "Ora Maritima". París.
- BOSCH GIMPERA, P. (1932): Etnología de la Península Ibérica, Barcelona.
- BOTET I SISO, J. (1908): Les monedes catalanes. Vol. 1. I.E.C. Barcelona (reedició de 1976).
- BURILLO, F. (en premsa): Propuesta de una territorialidad étnica para el Bajo Aragón: los ausetanos del Ebro. Cuadernos de Prehistoria de la Universidad de Granada. Homenaje a A. Arribas. s.p.
- CARRERAS CANDI, F. (1940): La navegació al riu Ebre. Reedició Departament de Política Territorial i Obres Públiques, 1993.
- CIPRES, P. (1993): Celtiberia: la creación geográfica de un espacio provincial. *Ktema. Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome Antiques*, 18. Estrasburg. p. 259-291.
- DELGADO, A. (1876): Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España. Tomo II. Sevilla.
- DILOLI, J. (1993): El poblament ibèric al curs inferior de l'Ebre (Baix Ebre i Montsià). Tesi de Llicenciatura (inèdita). U.R.V. Tarragona

- DILOLI, J. (1996): *Hibera Iulia Ilercavonia - Dertosa: l'assentament ibèric i la implantació de la ciutat romana*. Butlletí Arqueològic, 18. R.S.A.T. Tarragona. p. 39-68.
- DILOLI, J. (1997): *Anàlisi dels models d'ocupació del territori durant la protohistòria al curs inferior de l'Ebre (Tesi Doctoral, Universitat Rovira i Virgili)*. Tarragona.
- ESTEVE GÁLVEZ, F. (1974): *La necrópolis ibèrica de La Oriola, cerca de Amposta (Tarragona)*. Estudios Ibéricos, 5. València.
- FERNÁNDEZ NIETO, F.J. (1968-69): *Beribraces, edetanos e ilercaones (Pueblos Preromanos de la actual provincia de Castellón)*. Zepirus, XIX-XX. p. 115-142.
- GAVALA, J. (1959): *Apéndice. El poema "Ora Marítima" de Rufo Festo Avieno. Estudio, edición corregida, comentario y traducción. Mapa geológico de España. E: 1:50.000. Hoja 1061*. Madrid.
- JACOB, P. (1985): *La rôle de la ville dans la formation des peuples ibères*, Mélanges de la Casa Vélazquez XXI, París.
- JACOB, P. (1987-88): *Un doublet dans la géographie livienne de l'Espagne antique: les Ausetans de l'Ebre*. Kalathos, 7-8. Teruel. p. 135-147.
- LIDDELL-SCOTT (1968): *Greek-English Lexicon*. Oxford.
- MANGAS, J.; PLÁCIDO, D. Eds. (1994): *Ora Marítima. Descriptio Orbis Terrae Phaenomena. Testimonia Hispaniae Antiqua, I*.
- MEGALLÓN, M^a.A. (1987): *La red viaria romana en Aragón*. Colección Estudios y Monografías, 3. Diputación General de Aragón.
- MIRAVALL, R. (1988): *Tortosa, any zero*. Tortosa.
- MONNER, A. (1986): *Història de Batea*. Tortosa.
- MONTSERRAT, J. (1919): *Una moneda inédita de la región dertosense*. La Zuda, 4, abril de 1919. Tortosa. p. 59-63.
- MONTSERRAT, J. (1927): *Una nueva moneda hispano-romana de la región tortosina*. La Zuda, 166, desembre de 1927. Tortosa. p. 169-171.
- MORET, P. (1997): *Les ilergètes et leurs voisins dans la troisième décennie de Tite Live*. Mél. C. Domergue, Pallas, 46. p. 147-165.
- OLIVER, A. (1996): *Poblamiento y territorio protohistóricos en el llano litoral del Baix Maestrat (Castellón)*. Castelló.
- PARREU, F. (1980): *Tartessos-Tyrichae-Tortosa*. Col. Dertosa, 6. Tortosa.
- PENA, M.J. (1989): *Avieno y las costas de Cataluña y Levante. I. Tyrichae: TYPIKAI, "¿La Tiria?"*. Fonaments, 8. pp. 9-21.
- PÉREZ VILATELA, L. (1991): *Ilercavones, celtíberos y cartagineses en 218-217 a.C.* Caesaraugusta, 68. pp. 205-228.
- PÉREZ VILATELA, L. (1995): *Antiguas ciudades del Maestrazgo castellonense: Onussa y Tyrichae*. Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses, 16. p. 221-234.

- ROLDÁN, J.M. (1975): *Itineraria Hispana*. Fuentes antiguas para el estudio de la vías romanas en la Península Ibérica. Universidad de Granada-Universidad de Valladolid.
- SCHULTEN, A. (1920): *Hispania* (Geografía, Etnología, Historia). Traduïda per P. Bosch Gimpera i M. Artigas Ferrando. Barcelona.
- SCHULTEN, A. (1922-59): *Fontes Hispaniae Antiquae*. Barcelona.
- SCHULTEN, A. (1959): *Geografía y etnografía antiguas de la Península Ibérica*, I. Madrid
- SCHULTEN, A. (1963): *Geografía y etnografía antiguas de la Península Ibérica*, II. Madrid
- SCHULTEN, A.; PERICOT, L.; RUBIO, L. (1947): *Fontes Hispaniae Antiquae IX*. Las fuentes de época visigoda y bizantina. Barcelona.
- SCHULTEN, A.; PERICOT, L.; RUBIO, L. (1959): *Fontes Hispaniae Antiquae VIII*. Las fuentes desde César hasta el siglo V d.C. Barcelona.
- SERRA-RÀFOLS, J.C. (1964-65): La destrucción del poblado ibérico del Castellet de Banyoles de Tivissa (Bajo Ebro). *Ampurias* XXVI-XXVII. p. 76-97.
- TOVAR, A. (1989): *Iberische Landeskunde* 2ª parte. Las tribus y las ciudades de la antigua Hispania. Tom III. *Tarraconensis*.
- TOVAR, A.; BLÁZQUEZ, M. (1975): *Historia de la Hispania romana*. Madrid.
- UNTERMANN, J. (1975): *Monumenta Linguarum Hispanicarum*. Wiesbaden.
- UROZ, J. (1985): *La Regio Edetania en la época ibérica*. Inst. Estudios Alicantinos. Alacant.

Edicions dels textos clàssics

- AVIÈ. *Ora Marítima*. Traducció i notes P. Villalba i Varneda. Fundació Bernat Metge. Barcelona. 1986.
- AVIENO. *Ora Marítima. Descriptio Orbis Terrae Phaenomena*. Testimonia Hispaniae Antiqua, I. J. Mangas y D. Plácido (Eds.). 1994.
- CAYO JULIO CÈSAR. *Los Comentarios. La Guerra Civil*. Clásicos latinos. L. Santaren. Valladolid. 1941.
- ESTRABÓN. *Geografía*. Traducción y notas de J.L. García y J.García Blanco. Biblioteca Clásica Gredos. 1991.
- P. MELA, *Chorographia*. Trad. A. Silberman. Ed. Les Belles Lettres. París. 1988.
- P. MELA, *Corografía*, Trad. i notes de C. Guzmán Arias. Universidad de Murcia. 1989.

- PLINY. *Natural History*. Translation by T.H. Rackham. Loeb Classical Library. London, Cambridge. 1961.
- POLYBIUS. *The Histories*. Translation by W.R. Paton. Loeb Classical Library. London, Cambridge. 1979.
- POLIBI. *Històries*. Revisió i traducció de M. Balasch. Fundació Bernat Metge. Barcelona. 1983.
- STRABO. *The Geography*. Translation by H.L. Jones. Loeb Classical Library. Cambridge, Mass. Harvard University Press. London. 1969.
- TITI LIVI. *Ab Urbe Condita. Recognoveruntet adnotatione critica instruxerunt*. Carolus Flamstead Walters et Robertus Seymour Conway. T. III. Lib. XXI-XXV. Oxford Classical Texts. 1961.
- TITO LIVIO. *Historia de Roma desde su fundación*. Lib. XXI-XXV. Traducció i notes de J.A. Villar. Biblioteca Clásica Gredos. 1993.